

ennenkin osattiin? Tunteeko hän vuorostaan ahdistusta, kun vähenevien tuntiansa ja entistä tiiviimpien kurssiensa keskellä huomaa, että oppilaiden mielessä kielentuntemus on hyllyvää ja häilyvää eikä hän pysty vetoamaan selviin kriteereihin, joiden perusteella oppilas osaisi itsenäisesti ratkaista, käyttääkö hyväksyttävää ilmausta? Jos taustalla ei ole yleispätevää ohjetta, on pakko käsitellä erikoistapauksia, joiden esiintulo pakostakin jää sattumanvaraiseksi. Esimerkiksi passiivin perfektin opettaminen vaatii kyllä systeemiin vetoamisen. Lukiossahan ei kielen rakenteita enää ole opetettu, vaan on paneuduttu semanttisiin ongelmiin ja tekstilingvistiikkaan — itse asiassa juuri mietinnön hengessä. Lukion lisäongelmana on vielä se, että vähänkin isommassa koulussa äidinkielenopettaja saattaa vaihtua aina kurssin vaihtuessa. Jos opettaja on löytänyt itselleen selkeän linjan, saattaa olla, että seuraavassa kurssissa toisen opettajan ryhmästä tulevat oppilaat ovatkin seuranneet erilaista, yhtä selkeää linjaa, eikä aukkoja ja päällekkäisyyksiä voida välttää.

Yhteiskunta ojentaa kyllä syyttävän sormensa, jos kouluissa ei onnistuta pitämään yllä oikeakielisyyden tasoa. Jo nyt

saamme kuulla yliopiston opettajien kauhistelua siitä, miten monet opiskelijat eivät enää hallitse selkeää ja täsmällistä kirjakieltä. Ylioppilastutkintolautakunta joutuu varmasti miettimään uudelleen kielellistä vaatimustasoa tilanteessa, jossa yhä useampi lukiolainen osallistuu ylioppilaskirjoitukseen hätäisesti ehkä jo kuudennen eli viimeisen pakollisen kurssinsa loppuvaiheessa, kun aikaisemmin on kypsytty rauhassa kahdeksan kurssin ajan.

En epäile, etteikö tästäkin tilanteesta vuosien mittaan selvittäisi. Selvisimmehän me peruskoulun tulostakin, joka sentään oli paljon suurempi murros. Mutta on sääli niitä oppilaita, joiden kohdalla me opettajat etsimme uusia rajoja. Siksi olisi tärkeää, että mahdollisimman pian saataisiin aikaan myös opettajien tarpeisiin ehdotus siitä, mitkä asiat pitäisi missäkin vaiheessa opettaa ja missä laajuudessa — ei valtakunnallista sitovaa normistoa, vaan suositus avuksi niille, jotka tuntevat apua kaipaavansa.

HELLEVI ARJAVA

*Helsingin II normaalikoulu,
PL 30 (Mäkipellontie 19),
00014 Helsingin yliopisto*

URALILAISTEN ALKUPERÄ INDOEUROPEISTISESTA NÄKÖKULMASTA

Nelisen vuotta sitten Pekka Sammal-lahti esitti nyt jo edesmenneessä Kie-lipostissa (1993) uuden alkukotihypoteesin, jonka mukaan uralilainen puhuma-alue olisi ennen indoeurooppalaisten saapumista ulottunut lännessä aina Reinille saakka. Hänen innokkain tukijansa ja monesti jopa

idean isänäkin pidetty Kalevi Wiik esiintyi vielä samassa numerossa (1993) edelleen perinteisemmän jatkuvuusteorian kannattajana. Wiikiä lukuun ottamatta Sammallahden hypoteesiin on kuitenkin suhtauduttu suorastaan hämmästyttävän varovaisesti. Juuri tästä syystä onkin ilolla tervehdittävä

viime Virittäjissä virinnyttä keskustelua uralilaisten alkuperästä (ks. Mikone 1996, Wiik 1996c).

Tarkoitukseni on käsitellä uralilaisten alkuperää indoeuropeisesta näkökulmasta. Jonkin verran aion puuttua myös indoeurooppalaisten alkuperään, sillä siitä esiintyviin virheellisiin käsityksiin on usein vedottu uralilaistenkin alkuperästä todisteltaessa. Tosin Wiik (1996b: 582–584) on vihdoin sanoutunut irti Colin Renfrew'n teoriasta, jonka mukaan kantaindoeurooppalaiset olisivat olleet »anatolialaisia maanviljelijöitä». Toinen kysymys on se, onko hänen nykyinen näkemyksensä kantaindoeurooppalaisista »eteläeurooppalaisina pienriistanmetsästäjinä» yhtään realistisempi.

Puuttumatta edes arkeologiaan tai bioantropologiaan Wiikin idea on osoitettavissa äärimmäisen epätodennäköiseksi jo pelkällä lingvistisellä evidenssillä. Etelä-Euroopan indoeurooppalaisissa kielissä ilmenee vahva ja todennäköisesti myös erittäin myöhäinen ei-indoeurooppalainen substraatti. Historialliset lähteet osoittavat alueella olleen vielä hiljattain runsaasti ei-indoeurooppalaisia kieliä, joista baski on tunnetusti säilynyt aina tähän päivään asti. Siinä ei kuitenkaan ole vanhoja indoeurooppalaisia lainasanoja lainkaan (Trask 1995: 73–77), kun taas esim. kaukasialaiskielissä niitä on yllin kyllin (Gamkrelidze ja Ivanov 1995: 774–776). Kantaindoeurooppaa on kaikesta päätellen puhuttu huomattavasti lähempänä Kaukasusta kuin Pyreneitä. Tämä sopii yhteen Marija Gimbutasin »kurganiteorian» kanssa — indoeurooppalainen alkukoti olisi siis sijainnut Mustan- ja Kaspianmeren pohjoispuolisilla seuduilla (Mallory 1989).

Indoeurooppalaiset olivat näin ollen pikemminkin »itäeurooppalaisia». Mitkä olivat heidän pääelinkeinonsa? Kantaindoeurooppaan rekonstruoitavan sanaston perusteella se ei ollut pienriistanmetsästy-

eikä maanviljelys, vaan karjanhoito ja paimentolaisuus. Muutenkin lingvistinen paleontologia osoittaa ajoitukset kuviteltua myöhäisemmiksi. Kantakieleen rekonstruoitavaa vaunuterminologiaa ei ole voinut olla olemassakaan ennen neljännen esikristillisen vuosituhannen puoliväliä (Anthony 1991, Mallory 1996). Varhaisempien alkukotien kannattajat ovat useimmiten välttäneet ongelman vetoamalla myöhempään lainautumiseen tytärikielissä. Mikäli kyse olisi vain yhdestä tai kahdesta sanasta, sitä voisi pitää teoreettisena mahdollisuutena, mutta koska kyseessä on toistakymmentä vähintään viidestä eri juuresta johdettua johdosta, jää ainoaksi loogiseksi vaihtoehdoksi verraten yhtenäisen kantaindoeuroopan olemassaolo vielä näinkin myöhään.

Mitä tämä sitten merkitsee uralistisesta näkökulmasta? Koivulehto (1993) on tutkimuksissaan osoittanut, että jo kantaauralissa oli kantaindoeurooppalaisia lainasanoja — ts. sekä lainasanojen että niiden originaalien äänneasut vastaavat täysin kantakielten rekonstruktioitasoja. Koska indoeurooppalaista kantakieltä on oletettavasti puhuttu Dneprin ja Volgan alajuoksujen välillä neljännen esikristillisen vuosituhannen puolivälissä, ei uralilainenkaan voi olla kovin kaukana alueellisesti eikä ajallisesti. Niin vanhentuneelta kuin verraten myöhäinen Volgan mutkaan sijoitettu uralilainen alkukoti tuntuukin, sillä on todellakin indoeuropeistinen evidenssi puolellaan!

Jäljelle jää vain yksi kysymys: kuinka laaja uralilainen kielialue on ollut? Ennen kaikkea: onko se yltänyt Keski-Venäjältä Suomeen ja Baltiaan tai jopa Skandinaviaan ja Keski-Eurooppaan? Sammallahden mukaan »Pohjois Euroopassa ennen indoeurooppalaisten n. 5 000–6 000 vuotta sitten tapahtunutta levittäytymistä vallinneet kulttuurit olisivat olleet suomalais-ugrilaisia» (1993: 12). Miten tällainen väite voisi olla todistettavissa? Mielestäni Wiik

▷

on täysin oikeassa todetessaan: »Ydinkysymys on: onko germaanisissa, balttilaisissa ja slaavilaisissa kielissä ikivanha uralilainen/suomalais-ugrilainen substraatti?» (1996c: 597).

Vanhan uudisasutusteorian mukaanhan ei uralilaista substraattia edellä mainituista kielistä voinut esiintyä muualla kuin venäjässä (Kiparsky 1969). Tästä syystä mahdolliset väitteet jo kantabaltoslaaviin vaikuttaneen substraattikielen uralilaisuudesta (esim. Pokorny 1968: 181–185) kiistettiin useimmiten jyrkästi riippumatta evidenssin vakuuttavuudesta. Koska kuitenkin uuden jatkuvusteorian mukaan lähes yksimielisesti uralilaisena pidetty kampakeraaminen kulttuurialue ulottui lounaassa Veikselin suulle, ei kantabaltoslaavissa esiintyvää uralilaista substraattia voi pitää enää mahdottomana. Sellaisena voisi pitää esim. aspiroituneisuus- ja labiaalistuneisuuskorrelaatioiden katoa sekä foneettisen liudennuksen syntyä. Myös baltoslaavin lisääntyvä agglutinaatio voisi selittyä uralilaisella vaikutuksella.

Uusimmille alkukotihypoteeseille ei edes Veiksel ole riittänyt, vaan uralilaisen kielialueen on katsottu vielä indoeurooppalaisten saapuessa ulottuneen Reinille asti. Tämä siis tarkoittaa, että kantabaltoslaavin lisäksi myös kantagermaanista pitäisi löytyä uralilaista substraattia, jota Wiik (1995, 1996a) onkin lähtenyt etsimään. Hänen esimerkkejään vaivaa kuitenkin ylitsepääsemätön kronologinen ristiriita: samalla kun hän korostaa alueen indoeurooppalaistuneen jo kivikaudella, hän esittää mahdollisena uralilaisena substraattina lähinnä vasta pronssi- ja rautakautisia piirteitä. Niidenkään joukossa ei ole yhtään sellaista, joka voisi olla kiistattomasti osoitettavissa juuri uralilaiseksi; esim. alkupaino on maailman yleisimpiä aksentuaatiotyyppisiä (Bolinger 1978: 480–482), joten substraattikieli voi uralilaisen lisäksi kuulua moneen muuhun-

kin kielikuntaan.

Mikä sitten voisi olla sellaista substraattia, joka olisi täysin kiistatta osoitettavissa uralilaiseksi? Fonologisten, morfologisten tai syntaktisten piirteiden ongelmana on se, että ellei kyseessä ole universaalisti täysin uniikki ilmiö, on aina mahdollista vedota silkkään sattumaan, kuten alkupainon tapauksessa. Sen sijaan leksikaalinen evidenssi ei käytännössä jätä mitään sattuman varaan, minkä vuoksi substraattitutkimus on perinteisesti keskittynyt juuri lainasanoihin ja paikannimiin.

Viimeksi mainitut ovat kuitenkin sikäli ongelmallisia, että niiden alkuperäiset merkitykset ovat monesti unohtuneet esihistorian hämäriin. Tällöin etymologit ovat päässeet käyttämään joskus liiankin nerokasta semanttista mielikuvitustaan. Esim. keski-eurooppalaiset hydronyymit on kyetty etymologisoimaan sekä indoeurooppalaisiksi (Krahe 1968) että baskilaisiksi (Vennemann 1994, 1995)! »Hyvällä tahdolla» ne varmasti voitaisiin etymologisoida myös uralilaisiksi, mutta sopii kysyä, olisiko sillä edellisten jälkeen enää mitään todistusvoimaa.

Sen sijaan lainasanaevidenssiä ei voi missään tapauksessa jättää huomiotta. Germaanisissa kielissä on kiistattomasti uralilaisia lainasanoja. Valtaosa niistä kuitenkin on erittäin myöhäisiä itämerensuomalaisia tai saamelaisia lainasanoja yksittäisissä skandinaavisissa kielissä. Varsinaiseen kantagermaaniin palautuvia mahdollisia lainasanoja on ainoastaan pari mahdollista (esim. germ. **h^wala*- 'valas' < esi-germ. **k^walo*- ← ural. **kala* > sm. *kala*, germ. **jek*- 'jää' < esiger. **ieg*- ~ sugr. **jäŋe* > sm. *jää*; Koivulehto suullisesti). Ehkä tästä syystä sekä Sammallahti (1995: 147) että Wiik (1996c: 597) vähättelevät leksikaalisen substraatin merkitystä.

Ovatko siis kaikki loput kantagermaanisetsanat omaperäisiä? Eivät sinnepäin-

kään! Ei-indoeurooppalaisten sanaston osuudeksi on viimeisimpien laskelmien mukaan arvioitu jopa noin 28 % (Markey 1988: 23–26). Vaikka määrä on epäilemättä liioiteltu, kantagermaanissa on silti kymmeniä ellei satoja ei-indoeurooppalaisia sanoja, joista kuitenkin ainoastaan parille voidaan osoittaa uralilainen lainaoriginaali. Loput on siis lainattu jostakin tuntemattomasta kielestä, joka ei kaikesta päätellen ole kuulunut mihinkään nykypäivään säilyneeseen kielikuntaan. Koska sanojen joukossa on runsaasti paikallisten kasvien ja eläinten nimiä (Polome 1986), voidaan päätellä kyseistä kieltä puhutun samoilla alueilla kuin germaaniakin — ts. pohjoisessa Keski-Euroopassa ja eteläisessä Skandinaviassa. Kyseessä olisi siis germaaniin vaikuttanut substraattikieli, joka vastoin »harmaita toiveitamme» osoittautuukin ei-uralilaiseksi!

Olen käsitellyt laajemminkin germaanissa esiintyvää substraattia sekä sen oletettua uralilaisuutta hiljattain kirjoittamassani artikkelissa (Kallio, tulossa). Johtopäätökseni ovat pitkälti samansuuntaisia, joihin Carpelan on päätenyt arkeologisen evidenssin perusteella: ei ole olemassa »minäkäänlaisia perusteita oletukselle, että Keski-Euroopan myöhäispaleoliittiset asuttajat enempää kuin heidän Skandinaviaan siirtyneet jälkeläisensä olisivat puhuneet uralilaista kantakieltä» (Carpelan 1996: 13). Katson oman germanistisen evidenssin johtavan jopa vieläkin pidemmälle läntisen alkukotihypoteesin uskottavuuden kannalta. Myös Wiik tunnustaa, että germaanin vaikuttaneen substraattikielen uralilaisuus on se kriteeri, jonka kanssa »mali todella joko seisoo tai kaatuu» (Wiik 1996c: 597).

Valitettavasti pelkin lingvistisin metodein on mahdotonta päästä tätä kauemmaksi. Arkeologia ja bioantropologia voivat toki antaa jonkinlaista osviittaa, mutta yksinään

nekään eivät esihistoriallisista kielistä kerro juuri mitään — ainoastaan kulttuureista ja ihmisistä. Jätän ilomieliin tulevat monitieteiset synteetit itseäni pätevämmille. Toivon vain otettavan huomioon, että indoeuroopeistinen evidenssi ei salli uralilaisen kielialueen ulottamista Keski-Eurooppaan. ■

PETRI KALLIO

Purpuripolku 3–5 H 152, 00420 Helsinki

Sähköposti: *Petri.Kallio@Helsinki.Fi*

LÄHTEET

- ANTHONY, DAVID H. 1991: The archaeology of Indo-European origins. – *Journal of Indo-European Studies* 19 s. 193–222.
- BOLINGER, DWIGHT 1978: Intonation across languages. – Joseph H. Greenberg (toim.), *Universals of human language* Vol. 2: Phonology s. 471–524. Stanford University Press, Stanford.
- CARPELAN, CHRISTIAN 1996: Mikä on alkuperämme? – *Hiidenkivi* 4/96 s. 10–14.
- GAMKRELIDZE, T. V. – IVANOV, V. V. 1995: Indo-European and the Indo-Europeans: a reconstruction and historical analysis of a proto-language and a proto-culture. Part I: the text. Mouton de Gruyter, Berlin.
- KALLIO, PETRI (tulossa): Uralic substrate features in Germanic? – *Journal de la Societe Finno-ougrienne*.
- KIPARSKY, VALENTIN 1969: Onko venäjän kielessä suomalais-ugrilaista substraattia? – *Suomalainen Tiedeakatemia: esitelmät ja pöytäkirjat* 1968 s. 137–151. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- KOIVULEHTO, JORMA 1993: Suomen kielen indoeurooppalaiset lainasanat ja in-

- doeurooppalais-uralilainen alkusukuongelma. – Suomalainen Tiedeakatemia: vuosikirja 1992–1993 s. 181–190. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- KRAHE, HANS 1968: Indogermanisch und Alteuropäisch. – Anton Scherer (toim.), Die Urheimat der Indogermanen s. 426–454. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- MALLORY, J. P. 1989: In search of the Indo-Europeans: Language, archaeology and myth. Thames and Hudson, London.
- 1996: The Indo-European homeland problem: a matter of time. – Karlene Jones Bley & Martin E. Huld (toim.), The Indo-Europeanization of Northern Europe s. 1–22. Institute for the Study of Man, Washington.
- MARKEY, THOMAS L. 1988: The Celto-Germanic 'dog/wolf'-champion and the intergration of Pre-/Non-IE Ideals. – North-Western European Language Evolution 11 s. 3–30.
- MIKONE, EVE 1996: Suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvan väestön alkuperä. – Virittäjä 100 s. 401–422.
- POKORNY, JULIUS 1968: Substrattheorie und Urheimat der Indogermanen. – Anton Scherer (toim.), Die Urheimat der Indogermanen s. 176–213. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- POLOMÉ, EDGAR C. 1986: The Non-Indo-European component of the Germanic lexicon. – Annemarie Etter (toim.), *o-o-pe-ro-si*: Festschrift für Ernst Risch zum 75. Geburtstag s. 661–672. Walter de Gruyter, Berlin.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1993: Suomalaisten ja saamelaisten juuret. – Kieliposti 1/93 s. 1–12.
- 1995: Language and roots. – Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum 10.–15.8.1995: Pars I. Orationes plenariae et conspectus quinquennales s. 143–153. Moderatores, Jyväskylä.
- TRASK, R. L. 1995: Origin and relatives of the Basque language: Review of the evidence. – Jose Ignacio Hualde, Joseba A. Lakarra & R. L. Trask (toim.), Towards a history of the Basque language s. 65–99. John Benjamins, Amsterdam.
- VENNEMANN, THEO 1994: Linguistic reconstruction in the context of European prehistory. – Transactions of the Philological Society 92 s. 215–284.
- 1995: Etymologische Beziehungen im Alten Europa. – Der Ginkgo Baum: Germanistisches Jahrbuch für Nord-europa 13 s. 39–115.
- WIIK, KALEVI 1993: Suomen syntyvaiheita. – Kieliposti 1/93 s. 4–9.
- 1995: The Baltic Sea prosodic area revisited. – Seppo Suhonen (toim.), Itämerensuomalainen kulttuurialue — The Fenno-Baltic Cultural Area s. 75–92. Castrenianumin toimitteita 49. Helsinki.
- 1996a: Onko germaanisissa kielissä suomalais-ugrilainen substraatti? – XXIII kielitieteen päivät Helsingissä 24.–25. toukokuuta 1996: esitelmien tiivistelmät s. 108. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- 1996b: Põhja-Euroopa rahvaste ja keelte päritolu küsimusi. – Keel ja Kirjandus 9 s. 581–589.
- 1996c: Alkuperäiset ajatukseni. – Virittäjä 100 s. 590–598.